

profilování pachatelů trestných činů

PhDr. V. A. POLIŠENSKÁ, PhD., MSc., Psychologický ústav AV ČR

Studie byla podpořena výzkumným záměrem GAČR 406/07/0261 „Zkušenost pachatelů trestných činů a její vliv na chování a prevenci“.

Úvod

V posledních letech se objevují studie týkající se psychologického přístupu k porozumění trestné činnosti a jeho využití při vyšetřování. Následující článek shrnuje hlavní směry oboru profilování trestné činnosti ve světě i v České republice. Dva hlavní směry jsou definovány a dále jsou uvedeny jejich výhody i nevýhody. Článek se dále soustřeďuje na přiblížení teoretického základu, na kterém je profilování dle investigativní psychologie založeno. Toto přiblížení bude provedeno na výzkumu pachatelů znásilnění dle Cantera a Heritage (1990).

Hlavní přístupy

Přínosem psychologie do vyšetřování trestných činů je technika zvaná profilování. V dnešní době se začíná používat název „Analýza trestného činu“, avšak pro tento článek budeme ještě používat zaběhlý termín „profilování“. Profilování je analýza vzorců chování, charakteristik místa činu a vztahujících se trestných činů, zejména pokud jde o čin sériový. Musíme si však uvědomit, že profil pachatele či místa činu je pouze tak dobrý, jak dobře je shrnut veškerý materiál potřebný k vytvoření profilu. Profil nemůže napravit chyby ve vyšetřování a ani neslibuje přesnou identifikaci pachatele. Hlavní rolí výsledného profilu je nabídnutí pomoci při výběru možných podezřelých a při zaměření vyšetřovací strategie (Canter, 1995; Čírtková, 1995; Hofmanová, 2002).

Ve vědecké komunitě zabývající se profilováním existují dva na sebe navazující přístupy. První je reprezentován FBI (Federal Bureau of Investigation), kde také tento obor vznikl. FBI využívá zkušeností ověřených profesionálů a jejich praxe. Druhý přístup se vyvíjí v Evropě, respektive ve Velké Británii, kde je zastoupen Centrem pro investigativní psychologii (Centre for Investigative Psychology) v Liverpoolu, které se hlavně soustřeďuje na výzkum trestné činnosti.

Tyto dvě školy používají koncepčně odlišné metody při vytvoření profilu. Tato rozlišnost vychází nejen z toho, že technika FBI byla první a že Liverpoolská škola vznikla částečně na základě studií kritizujících přístup FBI.

Škola FBI

Deduktivní metoda, používaná mimo jiné FBI, je proces interpretace forenzních důkazů a důkladné studium jednotlivého pachatele za účelem přesné rekonstrukce chování na místě činu. Během tohoto procesu rekonstrukce záleží na schopnostech odborníka, zda rozpozná vzorce chování daného pachatele. Tato technika tedy stojí na schopnostech psychologa, který se ve svém profilu nejvíce soustředí na motivaci činu. Zastánci této techniky publikují články a definují různé typologie pachatelů, avšak často bez určení metodologického zázemí, a soustředí se často na aspekty vlivu fantazie a motivace pachatele (Turvey, 1996). Tento druh profilování je založen na obecných pravidlech chování pachatele vytvořených za léta praxe odborníka. Hlavním přínosem školy FBI je rozdělení pachatelů trestného činu vraždy na organizované a neorganizované. Tato typologie byla později přenesena i na pachatele znásilnění a byla podrobena analýze v několika kritických studiích, které zjistily nejen metodologické nedostatky, ale i omezenou použitelnost v praxi (Canter, 2000).

Škola investigativní psychologie

Cílem investigativní psychologie je vytvořit vědeckou disciplínu, která bude vytvářet teorie, které budou sloužit pro policejní vyšetřování. Tyto teorie jsou pevně zakotveny v empirické a vědecké psychologii. Nejenže Liverpoolská škola se zajímá o výzkum trestných činů jako je vražda, znásilnění, vloupání či žhářství, zajímá se také o proces rozhodování policie během vyšetřování a managementu informací (Canter & Youngs, 2002). Profilování podle Liverpoolské školy je založeno na empirických výsledcích výzkumů obsahujících daný počet pachatelů určitého trestného činu. Na základě těchto výzkumů lze vytvořit inference týkající se chování pachatele určitého trestného činu. Vytvořený profil také poskytuje výzkumníkům možnost ověřit si jeho platnost a také může stát na počátku dalšího výzkumu (Canter, 2000).

Situace v České republice

Určité počátky profilování lze v České republice nalézt již v 30. letech minulého století. Josef Šejnoha ve své knize Kriminální psychologie (1930) předpokládá, že vyšetřovatel musí dobře znát materiální stránky trestného činu, jako je místo, čas, fyzické důkazy a také, že musí rozumět psychologické stránce pachatele, jako je motiv k trestnému činu. Z důvodu politické situace se vývoj profilování pozastavuje a objevuje se až v letech šedesátých spolu s publikací Základy soudní psychologie (1964).

Nový rozmach tohoto oboru z pohledu literatury a výzkumu lze zaznamenat v letech osmdesátých. Ty lze popsat jako soustředěním se na dílčí aspekty kriminálního chování pachatelů různých trestných činů. Profilování sice definoval Pješčak a kol. (1981) avšak ostatní se věnovali budováním teoretického základu na němž lze profilování postavit. Musil (1982) upozornil na to, že osobnostní rysy jako je intelekt či temperament mohou ovlivnit způsob páčání trestné činnosti, osobnost pachatele byla také hlavním tématem publikace O.

Suchého a kolektivu (1985), která se věnuje osobnosti delikventů a recidivistů pachatelů různé trestné činnosti. Netík a kol. (1987) se věnovali otázce mladistvého pachatele násilné trestné činnosti.

Na počátku 90. let se forenzní psychologie věnuje objevováním nových témat a literatury. Jedním z takových témat bylo i profilování. Několik článků bylo publikováno o možnosti používání profilování v praxi. V té době se články věnovaly přístupu FBI a její dichotomie organizovaného a neorganizovaného pachatele (Čírtková & Červinka, 1995). Knihy týkající se forenzní psychologie či pachatelů trestné činnosti také zmiňují profilování (Netík, 1990)

Obecně o profilování v české literatuře pojednávají tyto publikace Čírtkové - Forenzní psychologie, Netíka, Netíkové a Hájka - Psychologie v právu. A na Slovensku je to Pješčak a kolektiv Kriminalistika a Heretikova kniha Forenzná psychológia. Zatím nejpodrobnější popis procesu profilování lze nalézt v publikaci Gillernové a Boukalové - Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie.

Přístup Liverpoolské školy a Davida Cantera se objevil ve dvou publikacích - v přeložené knize N. Hayesové Aplikovaná sociální psychologie a v novém vydání Forenzní psychologie od L. Čírtkové. Co ovšem chybí, je více studií zabývajících se dynamikou různé trestné činnosti a pachatelů, které čerpají z českého prostředí, aby mohly být použity pro potřeby profilování na základě liverpoolského přístupu.

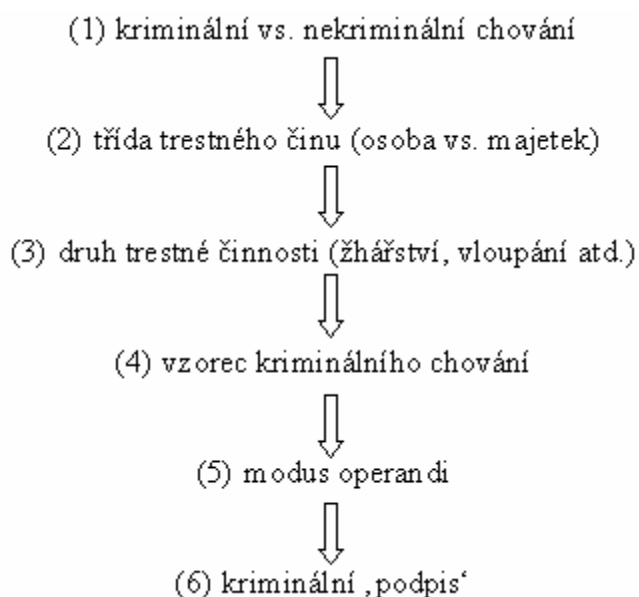
Teoretický základ investigativní psychologie - aspekty kriminálního chování

Základem pro vytvoření vědeckého náhledu jsou psychologicky důležité variace mezi trestnými činy, které navazují na rozdíly mezi pachateli. Víme, že pachatelé se nespecializují pouze na jeden typ trestné činnosti (Klein, 1984). Víme, že trestný čin, který je dlouhodobě připravován,

je odlišný od trestného činu, který je spontánní. Víme, že motivy trestné činnosti se liší u různých pachatelů. Tyto znalosti jsou důležité, ale jsou pouze povrchem toho, co potřebujeme vědět v situacích, kdy hlubší znalosti jsou nezbytné.

Počátky můžeme pozorovat již v klasifikaci sériových vrahů, která dělí pachatele na organizované a neorganizované. Ovšem dělení lidí do určitého počtu typů (kategorií) je zjednodušující. Je tedy potřeba se na daný trestný čin podívat více komplexně.

Základem multidimenzionálního pohledu je postupné určování pachatele do užších a specifičtějších kategorií. První rozlišení je na jedince, kteří páchají trestnou činnost, a kteří nikoliv (1). Tento postup dále pokračuje na dělení, zda byl trestný čin spáchán na osobě či majetku (2), a následně jaký druh trestné činnosti se stal (3). Tímto dělením jsme se dostali k samotnému pachateli, který vykazuje určitý vzorec chování během trestné činnosti (4), ve kterém se objeví jisté modus operandi (5) a také specifický podpis pachatele (6).

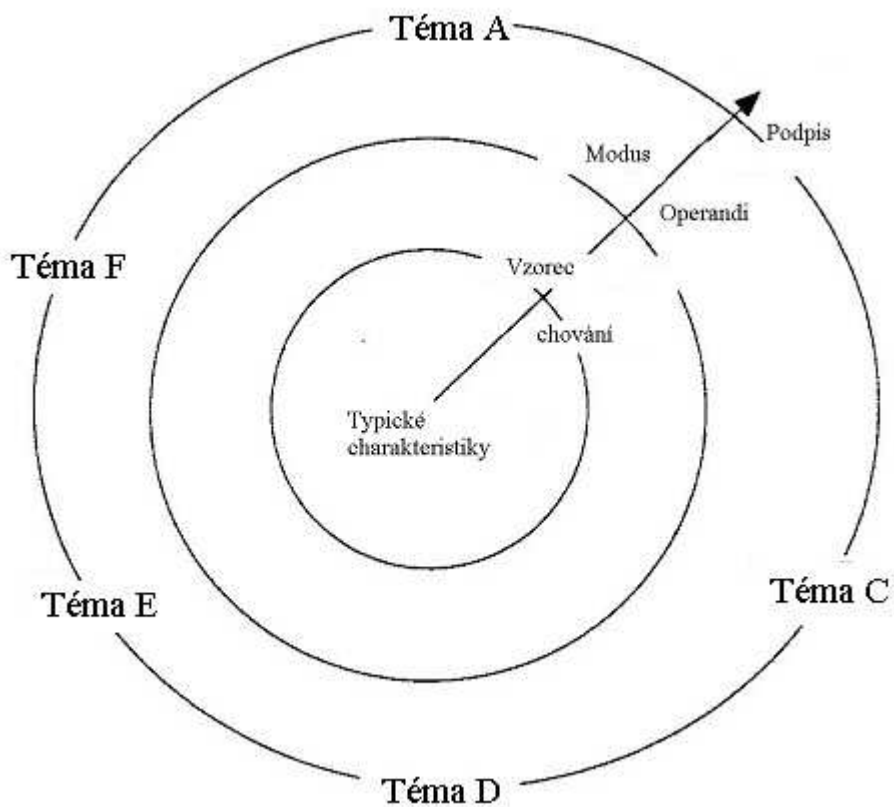

Graf 1. Hierarchie

rozlišení kriminálního chování (Canter, 2000).

Multidimenzionální přístup je založen na předpokladu, že existují jasné a nezávislé aspekty trestné činnosti, které mohou být identifikovány. První je aspekt specifičnosti, který je založen na již zmíněné hierarchii kriminálního chování. Na jednom pólu jsou charakteristiky, které mají všichni pachatelé trestné činnosti či určité trestné činy společné (typické charakteristicky kriminálního chování), a na druhém pólu jsou specifické charakteristiky pro jednoho pachatele a jeho pojetí trestného činu (kriminální podpis).

Druhý je aspekt tematický, který rozlišuje mezi různými kvalitami trestného činu. Témata jsou tedy založena na jednotlivých „podpisech“ různých pachatelů. Pokud spojíme oba aspekty, specifičnost a téma, zobrazíme je jako kruh, kdy typické charakteristiky určité třídy či druhu (2, 3) trestného činu či chování pachatele jsou v jeho středu a podpis určitého pachatele je na jeho okraji (Canter & Youngs, 2002); vytvoříme takzvaný radexový model. Tento model byl poprvé popsán Louisem Gutmanem (1954).

Graf 2.

Graf 2. Reprezentace kriminálního chování v radexovém modelu (Canter, 2000)

Toto pojetí náhledu na trestnou činnost je pouhý model. Nyní nastává otázka, jak tento model uplatníme na daný vzorek

pachatelů jistého trestného činu takovým způsobem, aby výsledky založené na tomto modelu byly platné, statisticky podložené a replikovatelné, tedy aby splňovaly základní výzkumné předpoklady.

Analýza pomocí multidimenzionálního škálování (MDS)

MDS analýza je statistická metoda využívající radexového modelu a pomáhá nám objevit základní téma kriminálního chování, frekvence a vztahy k dalším trestným činům. Pro určení hlavního tématu dané trestné činnosti, např. vloupání, je potřeba shrnout informace o různých případech vloupání a získání reprezentativního vzorku (Canter & Youngs, 2002). Podle cíle výzkumu rozdělíme vzorek na počet proměnných popisující určitou charakteristiku trestného činu či pachatele.

MDS je nemetrická škálovací analýza založená na předpokladu, že základní systém chování lze odhalit, pokud otestujeme každou proměnnou z výzkumného vzorku s každou další proměnnou (Lingoes, 1973; Canter, 1985; Canter & Heritage, 1990). Avšak test hrubých matematických dat by byl složitý pro interpretaci, a proto pro lepší zobrazení používáme statisticky vytvořený geometrický prostor, který nazýváme analýzou nejmenšího prostoru (Smallest Space Analysis, SSA). SSA byla vytvořena Louistem Guttmanem v roce 1954 a jmenuje se podle toho, že zobrazuje korelace mezi proměnnými jako vzdálenosti. Ovšem korelace, se kterými pracuje, nejsou absolutní hodnoty, ale korelace seřazené podle hodnoty (Guttman, 1968).

Čím blíže k sobě jsou dvě korelace proměnných, tím lepší je shoda mezi geometrickým zobrazením a původní korelací. Čím blíže jsou dvě proměnné na geometrickém zobrazení, tím větší je možnost, že se objeví během jednoho kriminálního činu či v činnosti jednoho pachatele.

Postup analýzy je následující: Nejprve se na daných datech

(dotazník, zpráva) provede obsahová analýza, která se zaznamená do programu SPSS v podobě nul (proměnná není přítomna) a jedniček (proměnná je v daném případě přítomna).

.sav - SPSS Data Editor					
File Edit View Data Transform Analyze Graphs Utilities Window Help					
1: typhaph 0					
	oblastobe	druhrod	druhver	casrano	casdop
1	0	1	1	0	1
2	1	0	1	0	0
3	1	0	1	0	1
4	1	0	1	1	0

Takto připravená data se vloží do jakéhokoliv programu umožňujícího multidimenzionální analýzu (např. program LiFA2000 vytvořený liverpoolskou univerzitou). Program otevře nové okno s výsledky. Nejprve se objeví popis vzorku, tedy kolik proměnných bylo analyzováno v kolika dimenzích a jaký koeficient byl použit.

```

resultssa1.txt - Notepad
File Edit Format Help

PLEASE ACKNOWLEDGE THE FOLLOWING REFERENCE :-
'THE GUTTMAN LINGOES NONMETRIC PROGRAM SERIES
J.C. LINGOES ', ANN ARBOR MICHIGAN , MATHESIS
DATA INPUT FILE.....1.dat

JOB TITLE .....ssa1
NUMBER OF VARIABLES .... 38
MINIMUM DIMENSIONALITY . 1
MAXIMUM DIMENSIONALITY.. 3
COEFFICIENT TYPE ..... SIMILARITY
DATA MATRIX ..... RECTANGULAR
METRIC ..... EUCLIDEAN
MONOTONICITY ..... LOCAL
INPUT DATA FORMAT ..... (38I1)
DICHOTOMOUS (0/1) DATA
TYPE OF COEFFICIENT : JACCARD INDEX.
PROFILES. 0 CASES CONTAINED NON-BINARY DATA.

```

Dále

Dále v tomto souboru jsou uvedeny výsledky analýzy, tedy

v tomto souboru jsou uvedeny výsledky analýzy, tedy koeficienty vzdáleností daných proměnných.

```
resultssa1.txt - Notepad
File Edit Format Help
1GUTTMAN-LINGOES SSA-I COORDINATES FOR 3 DIMENSIONS SEMI-STRONG MONOTONICITY
-----
          DIMENSION      1      2      3
-----
VARIABLE  CENTRALITY
          INDEX
1          0.000      64.020  -18.338  -31.877
2          102.804    -37.177  -36.437  -31.491
3          71.666     38.776  -72.792   7.283
4          57.794     16.138  -47.939  -44.961
5          157.592   -92.600  -25.545  -47.790
35         178.327   -84.907   78.358  -48.344
36         177.929   -84.725   77.922  -48.243
37          93.294   -16.976   -5.526  -76.365
38         140.998   -58.508  -33.389 -100.000
GUTTMAN-LINGOES' COEFFICIENT OF ALIENATION = 0.27042 IN 19 ITERATIONS.
KRUSKAL'S STRESS = 0.22613
G-L'S PHI FOR LOCAL MONOTONICITY = 0.02607
```

Tyto

Tyto koordináty se vloží do grafického programu, který je zobrazí formou teček v grafickém prostoru (graf 3).

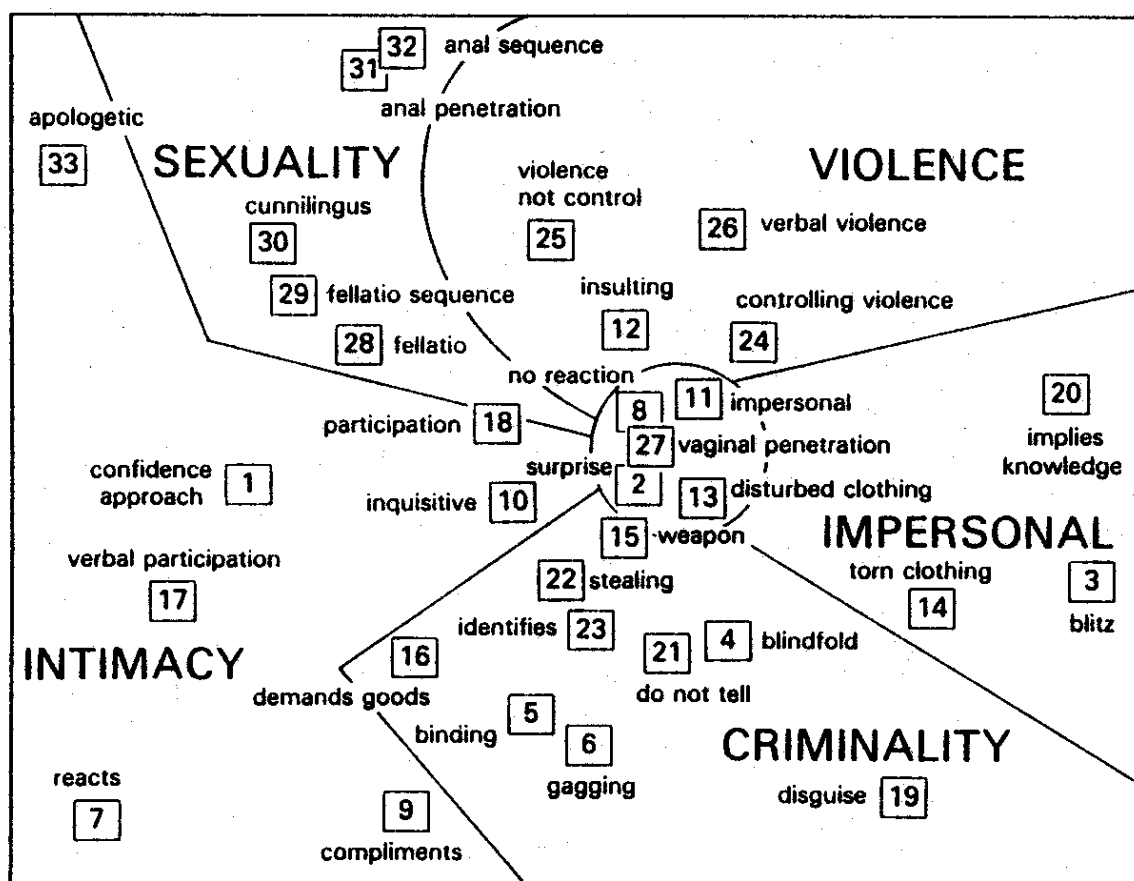
Jaký je vztah mezi multidimenzionálním přístupem profilování a SSA?

Cílem psychologického výzkumu v prostředí kriminální činnosti je nalezení základních témat, která tvoří strukturu daného trestného činu. Tato témata jsou mnohem komplexnější než zařazování pachatelů do kategorií či typů a nejsou okamžitě zjevná, ovšem při bližším porozumění mohou napomoci při vyšetřování trestné činnosti.

SSA je statistická prezentace multidimenzionálního modelu, obsahující aspekt specifičnosti a tématický aspekt. Proměnné, které mají vysoký stupeň korelace, se nacházejí blíže k sobě (není nutné, aby byly přímo ve středu grafu) a zároveň proměnné v prostoru grafu jsou seskupeny do tématických

skupin. Ovšem tyto tématické skupiny musí být výzkumníkem odhaleny detailním studiem všech proměnných v dané části grafu.

Canter a Heritage (1990) jako první vytvořili klasifikaci pachatelů znásilnění na tomto multidimenzionálním základu, kdy data byla soustředěna z celé Velké Británie a skládala se s detailního popisu 66 trestných činů spáchaných 27 pachateli. Po následné analýze vytvořili klasifikaci chování pachatelů znásilnění, která vytyčuje hlavní témata chování pachatele do pěti dimenzí (1990).

Graf 3. SSA pachatelů znásilnění (Canter & Heritage, Pro ilustraci, jak se tato MDS analýza vztahuje

k radexovému modelu, ji nejprve porovnáme s hierarchií rozlišení kriminálního chování (graf 1). Začíná obecnou charakteristikou: (1) Chování daného jedince je kriminální chování, (2) je to trestný čin zaměřený na osobu a (3) je to trestný čin znásilnění.

Nyní se dostáváme k samotnému grafu: (4) Vzorec kriminálního chování při znásilnění, tedy jeho typické charakteristiky (graf 2) je znázorněn proměnnými nacházející se ve středu grafu. Jsou to tedy: poničené oblečení (disturbed clothing), vaginální penetrace (vaginal penetration), neosobní chování (impersonal), překvapivý útok (surprise) a žádná reakce na prosby oběti (no reaction). Tímto jsme také dosáhli určení aspektu specifičnosti.

Co se týče tématického aspektu, tak ten je popsán (5) modem operandi a (6) podpisem pachatele, kdy jednotlivé rozdíly mezi pachateli jsou zobrazeny jednotlivými výsečemi s důrazem na proměnné nacházející se na okraji grafu.

Pachatel se tedy může chovat neosobně (impersonal), kdy na oběť pohlíží spíše jako na věc než na člověka, a proto tedy tato oblast obsahuje proměnné typu blitz (náhlý útok) a torn clothing (potrhané oblečení).

Oblast pod názvem criminal (kriminální chování) zobrazuje chování, které se netýká sexuálního činu. Pokud se v trestné činnosti objevuje většina těchto proměnných, je možné, že prvotním motivem trestné činnosti mohla být například krádež. Následně tedy pachatel oběť svazuje (binding), dává jí roubík (gagging) či roušku přes oči (blindfold) a okrádá ji (stealing).

Naopak pachatel může vykazovat spíše intimní chování (intimacy), kdy věří, že oběť je s ním dobrovolně, a proto se jí vyptává (inquisitive) na osobní věci, chce, aby s ním hovořila (verbal participation), či se omlouvá (apologetic) za to, co jí provedl.

Z důvodu, že graf zobrazuje trestný čin znásilnění, je zde

také oblast sexuální (sexual), která obsahuje chování jako fellatio, cunnilingus a anální penetrace.

Poslední oblast zobrazuje násilné chování (violence) jako je například nadávání (verbal violence a insults), či kontrolované nebo nekontrolovatelné násilí (violence control nebo violence not control). Toto chování může také vést k vraždě.

Pachatel, jehož chování by bylo podrobeno multidimenzionální analýze, nespadá pouze do jedné kategorie, ale může vykazovat chování ze všech kategorií s tím, že jedna kategorie převládá. Na základě takovéto analýzy je možno zjistit hlavní téma chování pachatele což může dále napomoci vyšetřování série trestných činů a zda patří jednotlivé činy k jednomu pachateli či k více.

Literatura

CANTER, D.: (1985). Facet theory: Approaches to social research. New York: Springer-Verlag.

Canter, D.: (1995). Psychology of Offender Profiling. In R. BULL and D. CARSON (Eds.): Handbook of Psychology in Legal Contexts. John Wiley & Sons Ltd.

CANTER, D.: (2000). Offender profiling and criminal differentiation. Legal and criminological psychology, 5, 23-46.

CANTER, D. - FRITZON, K.: (1998). Differentiating arsonists: a model of firesetting actions and characteristics. Legal and Criminological Psychology, 3, 73-96.

CANTER, D. - HERITAGE, R.: (1990). A multivariate model of sexual offence behaviour: developments in offender profiling I. Journal of Forensic Psychiatry, 1, 2, 185 - 212.

CANTER, D. - YOUNGS, D.: (2002). Beyond offender profiling: the need for an investigative psychology. In R. BULL and D. CARSON (Eds.) Handbook of psychology and legal contexts. Wiley

and sons, s. 171-205.

ČÍRTKOVÁ, L.: (1995). Psychologické profilování: mýtus a skutečnost. *Kriminalistika*, 1, 21-27.

ČÍRTKOVÁ, L.: (2004). *Forenzní psychologie*. Plzeň: Aleš Čeněk.

DOUGLAS, J. OLSHAKER, M. (1996). *Mindhuter*. London: Heinemann.

FOA, U. G.: (1958). The contiguity principle in the structure of interpersonal relation. *Human Relations*, II: 229-238.

GILLERNOVÁ, I., BOUKALOVÁ H. (2006). *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*. Praha: Karolinum.

GUTTMAN, L.: (1954). A new approach to factor analysis: the radex. In LAZARFIELD, P. F. (Eds.). *Mathematical thinking in the social sciences*. New York: Free Press.

GUTTMAN, L.: (1968). A general nonmetric technique for finding the smallest coordinate space for configuration point. *Psychometrika*, 33 (3), 469-506.

HERETIK, A.: (2004). *Forenzná psychológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

HOFMANOVÁ, J.: (2002). *Psychologické profilování*. *Kriminalistický sborník*, 3, 33-36.

LINGOES, J.: (1973). *The Guttman-Lingoes Non-Metric Program Series*. MA thesis. University of Michigan.

MUSIL, J.: (1982). *Způsob páčání trestné činnosti a jeho kriminalistický význam*. PF UK, Praha.

NETÍK, K.: (1990). *Kriminální agresor*. Praha.

NETÍK, K. - NETÍKOVÁ, D. - HÁJEK, S.: (1997). *Psychologie v právu*. Praha: C.H. Beck.

PJEŠČAK a kol.: (1981). *Kriminalistika*. Bratislava: Obzor.

NETÍK, K. - NEUMANN, J. - VEČERKA, K. - VÁLKOVÁ, H.: (1987). *Aktuální otázky boje s kriminalitou mládeže a souvisejícími negativními jevy III: Mladistvý pachatel násilné trestné činnosti*. Výzkumný ústav kriminologický.

SHYE, S.: (1978). *Facet construction and data analyses in the behavioral sciences*. San Francisco: Jossey Bass.

SUCHÝ, O. - RATINOV, A.R. - URBANOVÁ, M.: (1985). Osobnost pachatele I a II. Praha: Výzkumný ústav kriminologický.

ŠEJNOHA, J.: (1930). Kriminální psychologie. Praha: Československý detektiv.

TURVEY, B.: (1996). Behavior evidence: understanding motives and developing suspects in unsolved serial rapes through behavioral profiling techniques. <http://www.corpus-delicti.com/rape.html>

Polišenská, V.A.

Zjišťování hlavních témat v pozadí trestných činů

SOUHRN

Autorka se věnuje tématu vyhledávání hlavních témat trestné činnosti pachatele. Nejprve shrnuje dva přístupy profilování: deduktivní a induktivní. Dále se blíže věnuje přístupu induktivnímu, který využívá multidimenzionální model statistické analýzy zvané SSA. Autorka tak nabízí komplexnější náhled na analýzu trestné činnosti.

SUMMARY

The author concentrates upon the topic of searching the main themes of offending behaviour. First, she offers a summary of two approaches: deductive and inductive, then she concentrates upon the inductive approach in more detail. This approach uses multidimension model of statistical analysis called SSA. The author, thus, offers more complex view at the analysis of criminal behaviour.

Polišenská, V.A.

Die Ermittlung von Hauptthemen im Hintergrund von Straftaten

ZUSAMMENFASSUNG

Die Autorin widmet sich der Suche nach Hauptthemen bei Straftaten. Zunächst fasst sie zwei Profilierungsansätze zusammen: den deduktiven und den induktiven. Im Weiteren widmet sie sich dem induktiven Ansatz näher, der das multidimensionale Modell der statistischen Analyse, SSA genannt, nutzt. Die Autorin bietet auf diese Weise eine komplexere Sicht auf die Analyse der Straftätigkeit.